

SAYI 35 • 2010

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

Fuzûlî Dîvân'ı Üzerine Birkaç Not

Ömer Zülfe*

Fuzûlî ve eserleri üzerine bugüne değin birçok çalışma yapıldı ve bundan sonra da yapılmaya devam edecek. Ortaya konan her ilmî yaklaşım, daha iyiye ulaşmayı hedefleyen bir adımdır. Bu hedef doğrultusunda ve Fuzûlî'nin Dîvân'ının bundan sonraki yayınlarına katkı sağlamak amacıyla kaleme alınan bu yazıda, *Türkçe Dîvân*¹ neşrindeki² bazı dikkat çekici noktalara değinilmiş, kimi beyitler için yeni okuma biçimleri teklif edilmiştir.

Düzeltilme tekliflerini şekillendiren hususlar şunlardır:

TD'yi hazırlayanlar, “Tespit edebildiğimize göre, Türkçe Divan-Tebriz'de 1247/1831-32'de yapılan ilk baskısından 1342/1924'te İstanbul'da yapılan son baskısına kadar-eski harflerle 21 defa basılmıştır. Bu baskılar, umumiyetle, birbirlerine çok benzerler. Bunların hiçbirinde

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü.

1 AKYÜZ, Kenan-YÜKSEL, Sedit-BEKEN, Süheyl-CUNBUR, Müjgan: *Fuzulî Türkçe Dîvân*: Ankara 1958, XI+573 s., İş Bankası, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Yazı boyunca bu eser *TD* kısaltmasıyla gösterilmiştir.

2 Şunu ifade etmeliyim ki bu bir tenkit yazısı değildir. Öncekilerin yaptığı her çalışma, ortaya koyduğu her bilgi, sonrakileri yetiştirir ve doğruya ulaşmanın yolunu gösterir. Bu yüzden Fuzûlî ve *Dîvân*'ı üzerinde daha önce çalışma yaparak önemli bilgilerin bugüne ulaşmasını sağlayan değerli hocaları saygıyla anıyorum.

metnin kurulması için hangi yazmalardan faydalanılmış olduğu kaydedilmediği gibi, bazıları da eksiktir: Mukaddimeyi ve kasideler bölümünü ihtiva etmezler.”, dedikten sonra metni kurarken daha önceki baskılardan faydalanma yoluna gitmediklerini belirtmektedirler³. Eski yazı matbu metinler için bu söylenenler doğrudur. Ancak, her ne kadar ilmî usullere göre hazırlanmamış da olsalar, bu metinleri baştan sona yanlış kabul etmek doğru olmaz. Ciddî eksikler ve hatalar ihtiva etmelerine rağmen ahenk, mana ve üslûp bakımından dikkat çekici nüsha farkları barındırmaktadırlar. Bu kitapların, belli bir bilgi birikimine sahip dikkatli kişilerce ve belki de bizim bilmediğimiz muteber nüshalara istinaden hazırlanmış olma ihtimali vardır. Notlarda da görüleceği gibi -şayet hazırlayanlarca çıkarılmadıysa- TD’de esas alınan nüshalarda bulunmayan varyantlara rastlanması bu hususu teyid edecek niteliktedir. Bu yüzden, Fuzûlî’nin eserleri üzerinde çalışırken eski yazı matbu metinlerin de dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum. Bu çerçevede burada ileri sürülen tekliflere, Fuzûlî’nin külliyyatının 1286/1870 tarihli İstanbul baskısı rehberlik etmiştir.

Şiir her şeyden önce bir ses hadisesidir. Dolayısıyla, metin kurulurken doğruları tespit etmede beyitlerin vezne göre takti edilerek okunması yol gösterici olabilir. Önerilen düzeltmelerde, bu hususa dikkat edilmiştir.

Her kelimeyi incelikle seçen ve işleyen Fuzûlî’nin üslûbu, burada sunulan teklifleri yönlendiren unsurlardandır. Önerilen nüsha farkları ses, düzen ve mana bakımından şairin üslûbuna uygun olanlar arasından seçilmeye çalışılmıştır.

1.

TD: ‘advet édüp: ‘avd eyleyüp // şuñdurdı: añdurdı

Çıhmış iken bezm-i gül-şenden yine ‘avdet idüp

Cām-i mey şuñdurdı ehl-i tevbeye tekrār gül (K.IX/7)

TD’deki kayıtlara göre yazmalar arasında ‘*avd eyleyüp* varyantı bulunmuyorsa da eski matbu metinde vardır.⁴ Bu varyant, hem şiirin ahengi hem anlam bakımından daha uygun görünüyor. Takti ile okunduğunda mısraın

3 TD: VII; VIII. s.

4 *Külliyyât-ı Dîvân-ı Fuzûlî*: 15. s.

son cüz'ündeki *fā* 'ilün tef' ilesinde /*det idüp*/ biçimindeki telaffuz, ilk hece sert sessizle bittiği için duraksamaya sebep olarak veznin akışını sekteye uğrattıyor. Oysa mısra,

Çıhmış iken / bezm-i gül-şen / den yine 'av / deyleyüp

şeklinde okunduğunda bu aksaklık ortadan kalkmaktadır.

İkinci mısradaki *şuñdurdı* okunuşu, hem *T* nüshasına, hem de matbu metinlere göre *añdurdı* olmalıdır. Her ne kadar tevil yoluyla bir mana çıkıyorsa da beytin anlamı güçlü bir şekilde *añdurdı* varyantını destekliyor. Osmanlı şiirinde yaygın olarak geçen kadeh sunma âdeti müstensihleri böyle bir hataya sevk etmiş olmalı. Ayrıca, ortada bir dizgi yanlışı yoksa, *şun-* fiilinin /ñ/ ile *şuñ-* şeklinde imlâsı yoktur. Buna göre beyit şu şekilde olmalıdır:

Çıhmış iken bezm-i gül-şenden yine 'avd eyleyüp
Cām-i mey añdurdı ehl-i tevbeye tekrār gül (K.IX/7)

2.

TD: ferrine: kadrine // hār ile: dünyāya // hār: h'ār.

Ferrine vermez halel hār ile kılmak iltifāt
Zib ü zīnet vérdügiçün hāre olmaz hār gül (K.IX/56)

Nüsha farklarındaki, *ferrine* yerine *kadrine* ve *hār ile* yerine *dünyāya* varyantları metnin düzenine ve anlamına daha uygundur.

'Şeref, itibar; değer, kıymet; güç kuvvet; bir nesneye güç yetirip sahip olmak; zenginlik' manalarına gelen *kadr* (< Ar. *k-d-r*) kelimesi hem maddî hem de manevî bakımdan yüksekliği ifade ediyor. Beytin yapı bakımından bununla tezat oluşturacak bir unsura ihtiyacı var. *Dünyā* kelimesinin yeryüzünü karşılamasından başka 'aşağı, aşağılık' anlamları da bulunan *d-n-v* kökünden gelmesi, yükseklik-alçaklık tezadını güçlendiriyor.

İlk mısradaki *hâr ile* varyantını geçersiz kılan unsurlardan bir tanesi de *iltifât* kelimesinin yönelme hâlini gerekli kılmasıdır. Çünkü *iltifât* (< Ar. l-f-t) ‘Bir nesneye boyun çevirip yüz döndürmekle teveccüh etmek’ anlamına geldiğinden *ile* edatıyla kullanılmaz. Dolayısıyla *dünyāya* varyantı, hem anlam hem de cümle yapısı bakımından beyte daha uygundur.

Kitapta tutulan yol gereği vâv-ı ma‘dûleler ayrı bir imlâ ile yazılmadığından ikinci mısradaki *hâr* kelimesinin, ‘diken’ anlamını ifade ediyormuş gibi anlaşılması ihtimali vardır. Kelimenin, “h^vâr” ya da “hâr” biçiminde yazılması bu ihtimali ortadan kaldıracaktır.

Beyitteki asıl incelik irsâl-i mesel sanatı çerçevesinde gerçekleşmektedir. İlk mısradaki haber cümlesinde Kanûnî Sultan Süleyman Han’ın hükümdarlığı gereği dünya işleriyle uğraşmasının onun şanına hâlel getirmeyeceği iddia edilmekte ve ikinci mısradaki, gülün dikene *zîb ü zînet* vermekle değer kaybetmeyeceği söylenerek bu iddiaya delil getirilmektedir. Atasözü hüviyetindeki ikinci mısra ile ortaya atılan fikir, gül ve diken hayaliyle desteklenerek itiraza mahal bırakmayacak şekilde muhatabın zihnine işlenmektedir. İrsâl-i meselle birlikte bulunan leff ü neşr sanatı çerçevesinde gül, Kanûnî Sultan Süleyman Han’ı, diken de dünyayı karşılar. Oysa, *hâr ile* varyantı tercih edildiğinde beyitteki temsîlî teşbîhi inşa eden bu asıl unsurlardan birisi düşecek ve bütün yapı bozulacaktır.

Bunlara ek olarak, hem derece hem de mevki bakımından yukarıda bulunan gülün, hem derece hem de mevki bakımından aşağıda bulunan dikene doğru boynunu çevirerek bakar şekilde tasvir edildiği ve böylece *iltifât* kelimesinin ‘boynunu çevirip bakmak’ anlamına işaret edildiği söylenebilir.

Beytin doğru biçiminin şöyle olması gerekir:

*Qadrine vérmez hâlel dünyāya kılmağ iltifât
Zîb ü zînet vérdüğüçün hâre olmaz h^vâr gül (K.IX/56)*

3.

TD: taşvīb: taşvīr.

Vaktidür kim hāme-i taqdīrden taşvīb alup
Şüret-i dīvār-ı dīvānuñ ola Hākān-ı Çīn (K. X/34)

TD'deki nüsha farkları arasında bulunmamasına karşılık eski yazı matbu metinde *taşvīr* varyantı vardır⁵. Her ne kadar ilk bakışta metne uygun gibi görünüyorsa da *taşvīb alup* biçiminin beytin bütünlüğü ve anlam bakımından doğru olduğu söylenemez. Resim sanatı çerçevesinde kurulan beyitte, *hāme*, *şüret-i dīvār* ve *Çīn* gibi unsurlar *taşvīr* kelimesini gerektiriyor.

Başka örnekleri de bulunan *taşvīr al-* ifadesi ‘örnek almak, taklit etmek, kopya çekmek; misal teşkil etmek’ anlamlarında olmalıdır. Şu beyit, bu ifadenin başka şairlerce de aynı unsurlarla birlikte kullanıldığını gösteriyor:

Oldı ğam-ı ‘ışk ile tenüm şüret-i dīvār
Mecnūn gibi taşvīrüm alurlarsa revādur (Nev‘ī: *Dīvān*: K. 14/11)

Hāme-i taqdīr'den *taşvīb* almak, Çin Hakan'ına ilâhî bağı olan bir kişilik hüviyeti kazandıracığından hem dinî kaidelere hem de beytin ruhuna aykırıdır. Ayrıca, *taşvīb* kelimesinin *al-* yerine *et-* fiiliyle kullanılması daha yaygın ve doğrudur. Buna göre beyit şöyle olmalıdır:

Vaktidür kim hāme-i taqdīrden taşvīr alup
Şüret-i dīvār-ı dīvānuñ ola Hākān-ı Çīn (K. X/34)

⁵ *Külliyāt-ı Dīvān-ı Fuzûlî*: 19. s.

4.

TD: alb-i : zr ü.

Var ümüdüm kim hemîşe irtif-i adr ile
Ola ihsnuñ ne-engiz-i her alb-i azn (K. X/39)

Zr kelimesinin ‘arık, zayıf; yanık yanık inleyerek alayan’ anlamları, *ne-engiz* ibaresiyle vurgulanan tezd daha gclü bir hle getiriyor. İhsanların her *zr u azn*’i sevindirmesi, hüzünlü kalpleri de ihata edecek şekilde geni bir anlama sahip olduundan *zr ü* varyantı beytin anlamına daha uygundur. Fuzûlî bu ibareyi baka bir beytinde de kullanıyor:

Men ki bir kem-ter du ‘-güyem nazr alduñ maña
oymaduñ hk-i mezelletde alam zr u azn (Kt.XXXIII/9)

5.

TD: A ‘r: ‘Ar.

Nehr-i A ‘r’ı ‘ubür-i leker iin doldurup
Mr-i Dhk’e Ferdn-i zeman buld zafer (K.15/VIII/4)

Badat Beylerbeyi Ayas Paa (ö. 1560)’nın, 26 Aralık 1545’te Basra’yı alması üzerine yazıldıı anlaılan kasidede geen *A ‘r* kelimesinin doru yazılıı ‘Ar olmalıdır. *Nehr-i ‘Ar* ya da *Nehrü’l-‘Ar*, Basra civarında attlarap nehri kıyısında bir boazın adıdır. Ayas Paa, askeri geirmek iin bu boazı doldurtmu, Fuzûlî de bu hdiseyi iire taımıtır.

6.

TD: cān ü dilin: hāl dilin // bes: pes.

Eyle kim cān ü dilin fehm kılan sensen ü bes
Sen eger kılmaz iseñ kim aña ihsān eyler (K. XXXII/45)

TD’de bulunmamasına rağmen, matbu metinlerde yer alan *hāl dilin* varyantı, Fuzûlî’nin

İşidüp ta ‘ne-i dem-serdleri her dem kim
Şem ‘ tek şerh-i ğam-ı külbe-i aḫzān eyler (K. XXXII/44)

şeklindeki bir önceki beyitte, ifade ettiği hususa uygunluğu bakımından daha doğrudur. Beyitte, mum gibi gözyaşları döküp yanıp yakılan ve hatta başında ateş yakıp çektiklerini hāl diliyle anlatan bir insan hayalinin canlandırıldığı söylenebilir. Ayrıca *cān u dilin fehm kılan* ifadesi, cümle yapısı ve mana bakımından pek uygun görünmüyor. Oysa, *hāl dilin fehm kılan* ibaresi beytin anlam bütünlüğünü daha iyi sağlıyor.

Ayrıca, medli okunuşuyla *hāl* kelimesi, ahenkle manayı ustalıkla birleştiren Fuzûlî’nin üslûbuna daha uygundur.

‘Yeterli, kâfi’ manasına gelen *bes* yerine burada ‘bu durumda; o zaman, bundan sonra; şimdi, öyleyse’ anlamlarındaki *pes* kelimesi beytin anlamını belirginleştiriyor.

Beyit şu şekilde düzeltilebilir:

Eyle kim hāl dilin fehm kılan sensen ü pes
Sen eger kılmaz iseñ kim aña ihsān eyler (K. XXXII/45)

7.

TD: cān ü māl: hānümān.

Bīm-i kahruñ cān ü māl-i haşma berķ-i hāne-süz
Lutf-i řab 'uñ lāle-zār-i mülke ebr-i dūr-feşān (K. XXXI/21)

Fuzûlî'nin üslûbuna uygun olarak kelime ve ibareler yerli yerine oturtulduğunda nüsha farklarında işaret edilen *hānümān* varyantı yeğlenmelidir. *Bīm-i kahruñ / Lutf-i řab 'uñ; cān ü māl-i haşma / lāle-zār-i mülke; berķ-i hāne-süz / ebr-i dūr-feşān* düzeni içerisinde *cān ü māl* ibaresi can ve mal olmak üzere iki unsurdan terkip ettiği için, ikinci mısradaki tek bir unsur karşıl原因an *lāle-zār* ibaresi ile uygunluk göstermiyor. Oysa *hānümān* varyantı, hem tek bir unsur ifade etmesi hem de 'yuva' anlamının can ve mal güvenliğini de kuşatacak bir yapıya sahip olmasıyla beytin düzeni ve anlamı açısından daha yerindedir. Ayrıca, *hānümān* kelimesi, *berķ-i hāne-süz* ibaresinin anlamıyla ilgili olduğu gibi, ihtiva ettiği ses unsurlarıyla da beytin ahengine katkı sağlayacak bir yapıdadır.

8.

TD: Mükāfāt: Mülākāt.

Müdavā-yi kulüb-i münkabiz bir derddür mühlik
Mükāfāt-i mülük-i tünd-ñü bir zehrdür řātil (K. XXX/8)

Kelimelerin sözlük anlamları göz önüne alındığında nüsha farklarındaki *Mülākāt* varyantının daha doğru olduğu anlaşılıyor. *Mülākāt* kelimesinin 'bir arada bulunmak; yüz yüze görüşmek' anlamları, asabî mizaclı, asık suratlı bir emir hayaliyle örtüşüyor. Ayrıca, kendisine hâkim olamayan, öfkeli bir sultanın meclisinde olmak her an ölüm emri çıkma ihtimali bulunduğundan beyitteki *zehrdür řātil* ibaresiyle uygunluk göstermektedir. Eski matbu metinde de *Mülākāt* varyantı tercih edilmiştir⁶.

⁶ *Külliyāt-ı Dîvân-ı Fuzûlî*: 54. s.

9.

TD: Ol ümîd ile ki: Budur ümmîdi ki.

*Sāye-veş çoḥdan **Fuzûlî** ḥāk-i kūyuñ yaşdanur*

Ol ümîd ile ki bir gün ola pā-malüñ senüñ (G.CLXVIII/7)

Vezin gereği *ümmîd* kelimesi, *ümîd* şeklinde telaffuz edildiğinde ve *ile*'de iki imale yapıldığında beytin ahengi bozulur. Oysa, nüsha farklarındaki *Budur ümmîdi ki* varyantı tercih edildiğinde bu bozukluk ortadan kalkacağı gibi *ümmîd* kelimesi de *ümîd* şeklinden kurtularak kıyasa muhalefet kusuru işlenmemiş olacaktır. ***Budur ümmîdi ki*** biçiminde iki imale arasında üç hece bulunması ses akışını düzene sokup imaleleri sanatkârâne bir boyuta taşımaktadır. Dolayısıyla Fuzûlî'nin bu çok meşhur gazelinin maktâi ahenk unsurları göz önünde bulundurulduğunda şu şekilde düzeltilmelidir:

*Sāye-veş çoḥdan **Fuzûlî** ḥāk-i kūyuñ yaşdanur*

Budur ümmîdi ki bir gün ola pā-malüñ senüñ (G. CLXVIII/7)

10.

TD: ma'den: mi'den.

Şal nazardan la'l hem görseñ sirişk-i āl tek

La'l içün her daşa urma başuñi ma'den kimi (G. CCLXXXVI/7)

Vagif ASLANOV, *Ferheng-i Türkî* lugatında bu kelimenin yerinde 'kazma, külünk' anlamıyla *ketmen* kelimesinin bulunduğuna dikkat çekiyor⁷. Eski matbu metinlerden ve TD'den anlaşıldığına göre bu gazelin bulunduğu nüshalarda kelime *m-*'-*d-n* imlasıyla yazılmış ve Fuzûlî Divân'ının yeni harflerle yayınlarında da⁸ *ma'den* biçiminde okunmuştur. 'Cevher;

7 ASLANOV: *Məhəmmədağı Qaraqoyunlu Fərhəng-i Türkî Lüğəti*: 13. s.

8 TARLAN: *Fuzûlî Dîvânı*: G.CCLXXV/7, 166. s.; GÖLPINARLI: *Fuzûlî Dîvânı*: G.CCLXXXV/7, 152. s.

yer altından çıkan altın, gümüş, demir vb. metaller' anlamlarını vererek beyti anlamak mümkün görünmüyor. Kelimenin doğru okunuşunun, 'büyük kazma' anlamına gelen *mi'den*⁹ olması gerektiğini düşünüyorum. *Ferheng-i Türkî*'deki *ketmen* varyantı bu tercihi teyid edecek niteliktedir. Dolayısıyla beyit,

Şal nazardan la'l hem görseñ sirişk-i āl tek

La'l için her daşa urma başuñi mi'den kimi (G.CCLXXXVI/7)

şeklinde düzeltilmelidir.

9 **Mi'den:** (< Ar. '-d-n) 'minber vezninde, büyük kazmaya dénir' (MÜTERCİM 'Āsım: *el-Okyānūsü 'l-Basīf fī-Tercemeti 'l-Ķāmūsü 'l-Muḥīṭ*: IV/686; III/667).

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Kenan-YÜKSEL, Sedit-BEKEN, Süheyl-CUNBUR, Müjgan: *Fuzulî Türkçe Dîvân*: Ankara 1958, XI+573 s., İş Bankası, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ASLANOV, Vaqif İ.: *Məhəmmədağı Qaraqoyunlu Fərhəng-i Türkî Lügəti/Muhammed Taqi Karakoyunlu Ferheng-i Türkî*: Bakı 2006, 16+590 (Tıpkıbasım) s., AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Türk Dilləri Şöbəsi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki: *Fuzûlî Dîvânı Ön-söz, Gazeller, Terkipler, Kit'alar, Rubâiler, Lûgatçe, İndeks, Fihrist*: İkinci Basım, İstanbul 1961, 234 s., İnkılap Kitabevi.
- Külliyât-ı Dîvân-ı Fuzûlî*: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1286/1870, 128 s.
- MÜTERCİM 'ÂŞİM, Cenānîoğlu Aḥmed: *el-Oḳyānūsü'l-Basîṭ fî Tercemeti'l-Ḳāmūsî'l-Muḥîṭ*: İstanbul I: 'r 21268, [II]+943 s. II: r-ḳ 21269, [II]+939 s. III: ḳ-v 21272, [II]+975 s. (el-FİRŪZĀBĀDĪ, Mecdu'd-dīn Ebū Ṭāhir Muḥammed b. Ya'ḳūb: *el-Ḳāmūsî'l-Muḥîṭ*'ten tercüme).
- NEV'Î: *Dîvân*: Mertol TULUM; M. Ali TANYERİ: *Nev'î Divan*: İstanbul 1977, XX+607 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2160.
- TARLAN, Ali Nihad: *Fuzulî Divanı Gazel, Musammat, Mukatta' ve Rubâ'î Kısmı*: İstanbul 1950, 1. C., 10+247 s., İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 455.